

Maoist Çin’de iktisadi ve insani kalkınma

Maoist Çin’in ilk otuz yılı, yaygın anlatıda çoğu zaman iktisadi irrasyonizm, kıtlık ve siyasal felaketlerle özdeşleştirilir. Oysa aynı dönemde sanayileşme ve tarımsal modernleşme hız kazanmış, kamusal sağlık hizmetleri ile kitlesel eğitim yaygınlaşmıştır. Çin’in sonraki yükselişini mümkün kılan maddi ve insani temeller de büyük ölçüde bu yıllarda atılmıştır. Somut verilerden hareketle sosyalizmin başarısızlığına dair yerleşik kabulleri sorgulayan Onurcan Ülker, nostaljik güzellemelerin ve anti-komünist indirgemelerin ötesinde Maoist kalkınma deneyimini yeniden değerlendiriyor...

ONURCAN ÜLKER

Devrimci öğretmen ve öğrenciler (革命师生 geming shisheng) Kültür Devrimi sırasında inşaat işçileriyle bir arada. Kaynak: 人民画报 Renmin Huabao, 1968, no. 2.

2012’de yaşamını yitiren ve eleştirel yazına katkılarıyla tanınan Çin uzmanı Maurice Meisner, 1980’lerin başında, “Maoist ütopyacılığın, Pekin’in önderleri ve onların yabancı gözlemcileri

arasında şu sıralar moda olduğu üzere, ‘tarihin çöplüğüne’ atılması elbette ki zamanın genel eğilimine uygundur,” diye yazıyordu. “Zira gelecek güzel bir topluma yönelik ütopyacı öngörülerin, gerek sanayileşmiş kapitalist

dünyada, gerekse görünürde ‘sosyalist’ dünyada, hemen hemen tümüyle yitip gittiği bir çağda yaşıyoruz.”¹

Neoliberal saldırı ve buna eşlik eden piyasa merkezli dönüşüm, dünya çapında, halk sınıflarının yalnızca güvenceli işlerini, sosyal yardımlarını, ücretsiz ya da düşük ücret karşılığı erişebildikleri kamu hizmetlerini, kolektif çıkarlarını savunmalarına yardımcı olan sendika ve meslek örgütlerini değil, daha eşitlikçi, adil ve katılımcı bir toplum inşa edebileceklerine yönelik inançlarını da ellerinden aldı. Tekelci sermaye, ‘ideolojilerin sonu geldi’ diye bağıra çağıra tarihin en kapsamlı ideolojik saldırısını yürütürken, insanların daha güzel bir dünyanın kuruluşuna önderlik ettiğine inandığı her devrimci önder sapık bir katil; milyarlarca insanın hem öznesi hem nesnesi olduğu her devrim ise büyük bir kitle katliamı oldu çıktı.

Günümüzün egemen anlatısına göre, sosyalizm, Sovyetler Birliği’nde, Çin’de ve uygulandığı her yerde istisnasız olarak başarısız olmuş, iktisadi çöküşe yol açmıştır; çünkü her şeyden önce, insan doğasına aykırıdır. Ekim Devrimi’nin, “sanayi devrimini Avrasya topraklarının neredeyse her bir köşesine taşıyarak,” “kara sabanla bulduğu” devasa bir ülkeyi sadece otuz küsur yıl içinde “nükleer reaktörlerle donattığı” artık unutulmuştur.² Çin söz konusu olduğunda da durum farksızdır: ‘Çin’in yükselişi’ ya da ‘Çin mucizesi’ diye anılan gelişme, gerek Çin’de gerekse Batı’da, sıklıkla Mao sonrası dönemin piyasa merkezli dönüşümü ile ilişkilendirilmekte; buna karşın Halk Cumhuriyeti’nin ilk otuz yılı, birbirinin peşi sıra uygulanan ‘irrasyonel’ politikaların sebep olduğu upuzun bir felaketler silsilesi olarak ele alınmaktadır. Günümüzde, bazı Çinli resmî Marksizm uzmanlarının, Mao dönemini “yoksulluk sosyalizmi” (贫穷社会主义 *pinqiong shehuizhuyi*) yılları olarak anmaları, alışılmadık bir durum değildir. Buna göre, Deng Xiaoping’in başını çektiği Reform ve Dışa Açılma (改革开放 *gaige kaifang*) programı uygulanıncaya dek Çin

zayıf, Çin halkı yoksul, sosyalizmin kapitalizme karşı üstünlüğü ise ancak propaganda alanıyla sınırlı kalmıştır.³ Peki, bu ve bu gibi yorumlar, gerçeği ne denli yansıtmaktadır?

Marksizmi bir tür ulusal kalkınma doktrinine indirgeyen yaklaşımlar hatalıdır. Marksizmin nihai hedefi, Zhang Chunqiao’nun Marx’a atıfla vurguladığı gibi, “dört bütün”ün (四个一切 *si ge yiqie*), yani bütün sınıfsal farklılıkların, söz konusu sınıfsal farklılıkların dayandığı bütün üretim ilişkilerinin, bu üretim ilişkilerine karşılık gelen bütün toplumsal ilişkilerin ve de bu toplumsal ilişkiler sonucunda ortaya çıkan bütün düşüncelerin “kökünün toptan kazınması,” yani “burjuvazi ve tüm sömürücü sınıfların varlıklarını sürdüremez ve yeniden üretemez hâle getirilmesi”dir.⁴ Bununla birlikte komünistler, 20. yüzyılın sosyalizm denemelerinin iktisadi ve insani kalkınma konusunda elde ettiği kazanımları ortaya koymayı ve savunmayı, kapitalizme karşı verilen ideolojik mücadelenin bir parçası olarak değerlendirmeli ve önemsemelidir. ‘Yenilgi’ ve ‘başarısızlık’ birbirinden farklı kavramlardır. 20. yüzyıl sosyalizm denemeleri *başarısız* olmaktan öte, öncelikle ulusal, ama aynı zamanda uluslararası ölçekte girilen sert sınıf mücadeleleri içinde *yenilgiye uğramışlardır*.⁵ Bu sav, aynı zamanda, şu ana kadar uygulandığı şekliyle ‘sosyalist toplumun’ ya da geçiş toplumunun, örneğin Sovyet deneyinde öne sürüldüğü gibi, neredeyse kendiliğinden (*per se*) içsel çelişkilerden muaf ve münezzeh olmadığı ön kabulünü de zorunlu olarak içermektedir. Geçiş toplumu da, sınıflı ve dolayısıyla devletli her toplum gibi, eşitsiz ve çatışmalı bir toplumdur. Bu bakımdan, 20. yüzyıl

¹ Maurice Meisner, *Marxism, Maoism and Utopianism* (Madison: University of Wisconsin Press, 1982), x.

² Isaac Deutscher, *Russia After Stalin* (1953).

deneyimlerinin kazanımlarını bir şekilde savunmak için bile, nostaljik güzellemleri aşan ve süreç olarak sosyalizmin içsel çelişkilerini ve bu çelişkilerin yarattığı siyasal çatışmaları etraflıca değerlendiren tahliller yapmak gereklidir.

Okuyacağınız yazı, Maoist Çin'deki siyasal mücadeleleri ve bunların sınıfsal temellerini ayrıntılı bir biçimde tartışmıyor. Ancak kafa emeği-kol emeği, kent-kır ve sanayi-tarım arasındaki sınıflı topluma has ayrımları ortadan kaldırmaya yönelik radikal girişimlere sahne olması bakımından özgün bir sosyalizm denemesi olarak nitelendirilebilecek Halk Cumhuriyeti'nin ilk otuz yıllık iktisadi ve insani kalkınma deneyimini ele alarak, 'Çin mucizesi'nin ancak Mao sonrası dönemde, piyasa merkezli dönüşüme koşut olarak gündeme geldiği yönündeki anaakım yaklaşımları somut veriler temelinde sorgulamaya çalışıyor. Yazının iddiası odur ki, Çin'in sosyalizm-sonrası 'yükselişinden' bahsedilecekse dahi bu, esas olarak ve büyük ölçüde, sosyalist dönemde kurulan sınıai altyapı, gerçekleşen tarımsal kalkınma ve yaratılan sağlıklı ve eğitilmiş insan kaynağı sayesinde mümkün olmuştur. Bu, aynı zamanda, 'Çin modeli'nin özgünlüğünün ve tekrar edilemezliğinin de önemli bir sebebidir.

Mao Zedong, 1 Ekim 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan ediyor. Ön sırada soldan sağa Wu Yuzhang, Li Lisan, Lin Boqu ve Mao Zedong; arka sırada Lin Boqu ile Mao Zedong'un arasında Seyfeddin Azizi görünüyor. Kaynak: Orihara1/WikiCommons.

1949'da Çin: Yıkıntı Hâlinde Yoksul Bir Ülke

1911 Çin Cumhuriyet Devrimi'nin önderi Dr. Sun Yat-sen, 1924 yılında, Çin halkını ulusal bilinçten yoksun "gevşek bir kum yığını" (一片散沙 *yi pian sansha*) olarak tanımlıyordu.⁶ 1924'ten 1949'a uzanan çeyrek asırlık süreçte, Japon işgaline karşı direniş ve Milliyetçi Parti'ye (Guomindang [GMD]) karşı iç savaş yıllarında Çin Komünist Partisi (ÇKP), geniş kitlelerle bağ kurarak ve onları seferber ederek kolektif bir bilinç inşa etmeye girişti. Bu dönemde, ÇKP idaresindeki kurtarılmış bölgelerde, 1949'dan sonra ulusal ölçekte uygulanacak belli başlı siyasaların temelleri atıldı.

Ne olursa olsun, Halk Cumhuriyeti'nin ilan edildiği 1949 yılı itibarıyla Çin, iktisadi ve insani kalkınma göstergeleri bakımından diğer pek çok azgelişmiş ülkenin dahi gerisinde, son derece yoksul, yıkıntı hâlinde bir ülkeydi. Nüfusu ağırlıklı kırsal ve eğitimsiz; işgücü ise vasıfsız ve sağlıksızdı. Ekilebilir arazileri yüzölçümüne ve nüfusuna kıyasla son derece dar olmasına karşın, ekonomisi büyük ölçüde geleneksel yöntemlerle yapılan tarıma dayalıydı. Fakat feodal mülkiyet ilişkileri altında

³ Örneğin bkz. Jin Mingqing, "Deng Xiaoping'in Ortak Refah Düşüncesinin Gelişim Mantığı ve Güncel Değeri" [邓小平共同富裕思想的发展逻辑及其当代价值], *Yüksek Öğretimde Marksist Teori Araştırmaları Dergisi* [高校马克思主义理论研究] 1, sayı 1 (2015): 70-78, 70-71.

⁴ Zhang Chunqiao, "Burjuvazi Üstünde Topyekûn Diktatörlük Uygulanması Üzerine" [论对资产阶级的全面专政], 1975.

⁵ Pao-yu Ching ve Deng-yuan Hsu, *Sosyalizmi Yeniden Düşünmek: Sosyalist Geçiş Nedir?*, çev. Onurcan Ülker (İstanbul: Patika Kitap, 2022), 14.

⁶ Sun Zhongshan (Sun Yat-sen), "Üç Halk İlkesi" [三民主义], içinde *Sun Zhongshan'ın Bütün Yapıtları* [孙中山全集], cilt 9 (Pekin: Zhonghua Shuju, 1986 [1924]), 183-427, 188.

toprağın neredeyse yatırım olmaksızın aşırı kullanımı, var olan tarımsal arazileri de altyapıdan yoksun ve verimsiz bırakmıştı. Ülke, modern bir sanayi altyapısından da tamamıyla yoksundu. Çinlilerin ‘Yüz Yıllık Ulusal Aşağılanma’ (百年国耻 *bainian guochi*) dönemi olarak adlandırdığı Birinci Afyon Savaşı’yla (1839-42) başlayan ve savaş, iç savaş, ayaklanma, kıtlık, işgal ve istilalarla dolu süreçten geriye, Mao’nun deyişiyle, emperyalizm, feodalizm ve bürokratik kapitalizm, yani ‘üç büyük dağ’ın (三座大山 *san zuo dashan*) ağırlığı altında ezilmekten harap olmuş bir ülke ve toplum kalmıştı.

ÇKP, kronikleşmiş bir açlık ve afet döngüsü içinde debelenen, halkı ağır bir enflasyon altında ezilen, buna karşın Merkez Bankası neredeyse bomboş bir ülkede iktidara gelmişti. İç savaş mağlubu GMD yönetimi, devlete ait tekelleşmiş onlarca şirketin ve bankanın varlıklarını Hong Kong’a taşıırken, ülkenin hemen hemen bütün altın, gümüş ve döviz rezervlerini de beraberinde Tayvan’a kaçırmıştı. Yıllar süren savaşlar ve doğal afetler yüzünden belli başlı tarım aletlerinin sayısı %30, çiftlik hayvanlarının sayısı ise üçte bir oranında azalmış; toplam gıda maddesi üretimi savaş öncesinde ulaştığı 150 milyon tonluk zirveden 1949’a gelindiğinde 112,18 milyon tona gerilemişti. Toplam sanayi üretimi 1936 yılına kıyasla yarı yarıya düşmüştü. Çelik üretimi 1943 yılına kıyasla %90, kömür üretimi ise 1942 yılına kıyasla %50 oranında azalmış bulunuyordu. 1949 itibarıyla Çin’in bütün çelik endüstrisi ancak 7 açık ocaklı ve 22 küçük elektrikli fırından ibaretti. Ülkenin toplam elektrik kapasitesi sadece 1.146.000 kilovat civarındaydı ve toplam endüstriyel sabit varlıkları 12,4 milyar yuan değerindeydi.⁷ Öyle ki 1950’li yılların başında, Çin’de kişi başına düşen sınıai üretim, ufacık Belçika’nın bile ancak 1/90’ı kadardı.⁸ Bu yıllarda, bazı Amerikalı seçkinler, ÇKP’nin Çin halkını beslemeyi hiçbir şekilde başaramayacağını düşünüyorlardı.⁹ Örneğin, dönemin ABD

Dışişleri Bakanı Dean Acheson, 1949 yılında, “her Çin hükümetinin yüzleşmek zorunda kaldığı ilk sorun ... nüfusu beslemek olmuştur,” diyordu, “şu ana dek hiçbiri [bu konuda] başarılı olamamıştır.”¹⁰

Marksizmi bir tür ulusal kalkınma doktrinine indirgeyen yaklaşımlar hatalıdır. Marksizmin nihai hedefi, Zhang Chunqiao’nun Marx’a atıfla vurguladığı gibi, “dört bütün”ün (四个一切 *si ge yiqie*), yani bütün sınıfsal farklılıkların, söz konusu sınıfsal farklılıkların dayandığı bütün üretim ilişkilerinin, bu üretim ilişkilerine karşılık gelen bütün toplumsal ilişkilerin ve de bu toplumsal ilişkiler sonucunda ortaya çıkan bütün düşüncelerin “kökünün toptan kazınması,” yani “burjuvazi ve tüm sömürücü sınıfların varlıklarını sürdüremez ve yeniden üretemez hâle getirilmesi”dir.

Bu tablo, sadece birkaç on yıl içinde tamamen değişmiştir. İngiliz Çin tarihçisi C. P. Fitzgerald, yozlaşmış ve köhnemiş GMD rejiminin 1949 yılında devrilmesiyle birlikte, “zayıf ve bölünmüş” Çin’in yerini, yavaş yavaş “güçlü bir merkezî hükümete, dürüst bir yönetime ve iyi disipline edilmiş etkili bir orduya sahip, anakara topraklarının dört bir yanında tam bir askerî ve sivil denetim kuran güçlü bir üniter devletin” aldığını yazıyordu. Bu

⁷ Wen Tiejun, *Ten Crises: The Political Economy of China’s Development, 1949-2020* (Singapur: Palgrave Macmillan, 2021), 42-48.

⁸ Maurice Meisner, *The Significance of the Chinese Revolution in World History*, LSE Asia Research Centre Working Paper, sayı 1 (1999).

yeni devlet, düzensizliği bastırarak, yolsuzluğu ortadan kaldırarak, ülkeye barış getirerek ve para birimini istikrara kavuşturarak “güçlü ve bağımsız” bir ulus inşa etmişti.¹¹ ÇHC’nin 1949’daki kuruluşunun ardından ilk otuz yılda yaşadığı iktisadi, toplumsal, siyasal ve kültürel dönüşüm, o zamanki ÇKP yönetimine karşı tutumları ne olursa olsun, pek çok Çin uzmanının büyük ölçüde hemfikir olduğu gibi, muazzam ve birçok açıdan benzersizdi. 1970’lerin sonunda, piyasa merkezli dönüşümün arifesinde Çin, artık ‘Doğu Asya’nın hasta adamı’ ya da Mao’nun ifadesiyle ‘yarı-sömürge, yarı-feodal bir toplum’ değildi. Günümüzde hâkim söylem Çin’in kalkınmasının bir bütün olarak piyasa merkezli reformlarla başladığı yönünde olsa da, 1980’lerin başında Dünya Bankası (DB) tarafından yayımlanan ve sosyalizm yanlısı denemeyecek bir çalışmada bile, ÇHC’nin ilk birkaç on yılda hem iktisadi hem de insani açıdan çarpıcı bir kalkınma gerçekleştirdiği ifade ediliyordu.¹² Altını çizmek gerekir ki, Mao dönemini “upuzun bir cinayetler serisi olarak resmeden” yaklaşımın ana akım Çin çalışmaları yazınına egemen olması, ancak Mao sonrası dönemde Çin’de siyasal iktidar düzeyinde yaşanan dönüşümün tetiklediği “akademik rejim değişikliği” ile mümkün olmuştur.¹³

Sınai ve Tarımsal Kalkınma

Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi, bugün gerek Çin’de gerekse Batı’da hâkim olan anlatı, ‘Çin mucizesi’ denilen şeyi, üretici güçlerin gelişimini ve hızlı iktisadi büyümeyi bütün toplumsal sorunları çözecek bir anahtar olarak sunan Mao sonrası dönemin “tek taraflı ‘kalkınmacılık’ kuramı”¹⁴ ile ilişkilendirme

eğilimindedir. Yer yer bununla birleşen ikinci bir yaklaşım ise, Çin’in yükselişini, eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde uygulanan neoliberal ‘şok terapi’ yerine, kademeli ancak istikrarlı bir piyasalaşma sürecinin, devletin başını çektiği bir ulusal kalkınma projesi kapsamında ilerletilmesine bağlamaktadır. Her iki eğilim de, kalkınmaya yönelik Çin paradigmasından bahsederken, genelde hatalı şekilde Deng Xiaoping’e atfedilen ‘taşları yoklayarak dereyi geçmek’ (摸着石头过河 *mozhe shitou guohe*) düsturuna sıklıkla atıf yapmaktadır. Buna göre Deng döneminden itibaren uygulanan politikaları özgün ve başarılı kılan unsurların başında, yeni durumlar ve yeni sorunlar karşısında yeni önlemlerin hayata geçirilmesi, yani ideolojik saplantılara kapılmak yerine deneyelliğin teşvik edilmesi gelmektedir.¹⁵

⁹ Dongping Han, “Günümüzde Çin’in Yükselişinin Altında Yatan Neden Sosyalizmin Mirasıdır,” içinde Siyasal İktisat Araştırma Birimi, der., *Sosyalist Çin’i Hatırlamak, 1949-1976*, çev. Onurcan Ülker (İstanbul: Patika Kitap, 2018), 51-100, 54.

¹⁰ Dean Acheson, “Letter of Transmittal,” içinde *The China White Paper* (California: Stanford University Press, 1967 [30 Temmuz 1949]), iii-xvii, iv. Mao, Acheson’ın “Malthusçu” görüşlerini eleştiriyor; Çin’in nüfusu “daha birkaç kat artsa bile,” Sovyetler Birliği’nde ve Çin’in Kurtarılmış Bölgelerinde olduğu gibi, “devrim” ve “üretim” yoluyla beslenme sorununun üstesinden gelinebileceğini savunuyordu. Bkz. Mao Zedong, “İdealist Tarih Anlayışının İflası,” içinde *Seçme Eserler*, cilt 4 (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1993 [16 Eylül 1949]), 429-438, 432.

¹¹ C. P. Fitzgerald, *The Birth of Communist China* (Middlesex: Penguin Books, 1970), 207.

¹² Dünya Bankası, *China: Socialist Economic Development*, 9 cilt, cilt 1, *The Main Report* (1982).

¹³ *Aspects of India’s Economy* editörleri, “Giriş,” içinde Siyasal İktisat Araştırma Birimi, der., *Sosyalist Çin’i Hatırlamak, 1949-1976*, çev. Onurcan Ülker (İstanbul: Patika Kitap, 2018), 11-23, 14-17.

Weng Yizhi, "Azimle çalış, kendi gücüne dayan, anavatanı inşa et", 1964. Renkli afiş, Şanghay Halk Güzel Sanatlar Yayınevi. Kaynak: Toronto Üniversitesi Thomas Fisher Nadir Kitaplar Kütüphanesi.

Öte yandan 1970'li yılların ortalarından itibaren 'gelişmekte olan' birçok ülke, farklı biçimlerde de olsa, piyasa merkezli 'yapısal uyum' süreçlerinden geçmiştir. 1970'lerin sonunda, Reform ve Dışa Açılma politikasının ilan edildiği tarihlerde Çin, doğrudan yabancı yatırımları (DYY) çekmek için gerekli bir unsur olan bol ve görece ucuz bir işgücüne sahip tek ülke değildi. Ne var ki, geçmişte uluslararası finans kuruluşları tarafından birer 'başarı öyküsü' olarak sunulan, ister 'serbest piyasa köktenciligi' isterse 'kalkıncı devlet' biçiminde olsun diğer tüm 'modeller' birbiri ardına iflas ederken, günümüzde bir tek 'Çin modeli' bir ilgi odağı ve tartışma konusu olmayı sürdürmektedir. Bu durum, tek başına piyasayı ve piyasa ekonomisini bir tür 'sihirli değnek' olarak ele almayı olanaksızlaştırdığı gibi, bir zamanlar tıpkı 'Çin modeli' gibi gayet "esnek" ve "pragmatik" olduğu varsayılan "yüksek

performanslı Asya ekonomilerinin" uyguladıkları 'model(ler)in'¹⁶ gerileyişi ve çöküşü karşısında, deneysellik gibi muğlak kavramların açıklayıcılığını da sorgulanır kılmaktadır.

Başta geniş halk kitlelerinin 'aşırı politizasyonu' olmak üzere Mao döneminde uygulanan 'irrasyonel' ve 'ütopyacı' politikaların, daha sonraki dönemde gerçekleşen hızlı kalkınmayı geciktirdiğini, hatta ülkeyi ekonomik bir yıkıma sürüklediğini ileri sürenler, her şeyden önce, Çin örneğinde iç içe geçmiş unsurlar olarak bağımsızlığın (ya da Samir Amin'in deyişiyle "kopuş"un¹⁷) ve sosyalizmin, bugünkü Çin'in oluşumunda oynadığı başat rolü göz ardı etme eğilimindedir. Burada, günümüzdeki 'Çin mucizesi' için Maoist Çin'e biraz olsun hakkını teslim edecek kadar 'cömert' davranmaktan söz etmiyoruz; kaldı ki sosyalist politikaların bu şekilde çekingence ve gönülsüzce savunulmaya ihtiyacı da yoktur. Aksine, burada kastedilen, Çin'in kapitalist-emperyalist dünya ekonomisiyle 'yeniden bütünleşmesi' (*relinking*) sonrasında 'yükselişini' olanaklı kılan şeyin, Mao döneminde emperyalist sistemden 'koparak' (*delinking*) sosyalist bir temel inşa edebilmiş olmasıdır. Bunun yokluğunda, azgelişmiş bir ülkenin doğrudan kapitalist yoldan kalkınabilmesi olanaklı değildir. Engst, bu durumu şöyle açıklıyor:

Çin'in yükselişinin tek bir gerekçesi vardır: Emperyalizm çağında egemenliğini koruyabilmiştir. Mao döneminde inşa edilen ekonomik altyapı, bağımsız kapitalist kalkınma için de uygun bir zemin sunmuştur. ... Çin, Reform'dan sonra, diğer Üçüncü Dünya ülkelerine kıyasla ekonomik açıdan görece başarılı olmuştur; çünkü egemen bir ülkedir. Sınai altyapısı vardır.

¹⁴ Robert Weil, *Red Cat, White Cat: China and the Contradictions of "Market Socialism"* (New York: Monthly Review Press, 1996), 224.

¹⁵ Ezra F. Vogel, *Deng Xiaoping and the Transformation of China* (Cambridge, MA ve Londra: Belknap Press of Harvard University Press, 2011), 391.

¹⁶ Dünya Bankası, *The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy* (New York: Oxford University Press, 1993).

¹⁷ Amin'e göre "kopuş" (*delinking*) kavramı, "dünya ölçeğinde işleyen kapitalist değer yasasının egemenliğinden ileri gelen rasyonellik ölçütlerinden bağımsız, ulusal bir tabana ve halksal bir içeriğe sahip bir değer yasası üzerine kurulu iktisadi tercihlerin rasyonelliğine yönelik bir ölçütler sisteminin örgütlenmesi" anlamına gelmektedir. Bkz. Samir Amin, "A Note on the Concept of Delinking," *METU Studies in Development* 11, sayı 1-2 (1984): 225-232, 225.

Çokuluslu şirketler, ancak devletin izin verdiği sektörlerde yatırım yapabilmektedir. ... Yani demem o ki, uyumlu, yerli ve bütünlüklü bir ekonomik altyapıya sahip olması, Çin'in kapitalist dünyada yeniden doğuşunun ve yükselen bir endüstriyel güç hâline gelmesinin temellerini atan başlıca etmendir. Bütün bunların yokluğunda, neoliberal politikalar Üçüncü Dünya ülkelerini darmaduman etmektedir.¹⁸

İngiliz iktisatçı Chris Bramall'ın çeşitli çalışmaları, geleneksel anlatının aksine, Çin'de Mao sonrası ekonomik büyümenin ancak Mao döneminde geliştirilen beceriler ve altyapı temelinde mümkün olduğunu; ayrıca Mao döneminde uygulanan politikalar sayesinde Çin'in pek çok bölgesinde hem kırsal hem de kentsel sanayinin hızlı ve görece istikrarlı bir şekilde geliştiğini gösteren ampirik kanıtlar sunmaktadır.¹⁹ Bramall, Reform ve Dışa Açılma programının ilân edildiği 1978 itibarıyla Çin'in, hâlâ 'yetersiz sanayileşmiş' (*underindustrialized*) bir ülke görünümünde olduğunu tespit etmektedir.²⁰ Ancak unutulmamalıdır ki Çin, Mao döneminde, devrim öncesi kargaşanın bıraktığı yıkıntı üzerine yeni bir temel inşa etmek zorunda kalmıştır. Üstelik, *pax Americana*'yı reddettiği (ve belki eklemek gerekir ki sonraları Sovyetler Birliği ve temsil ettiği kamp tarafından da dışlandığı) için karşı karşıya kaldığı ulusal güvenlik tehditleri yüzünden, Çin halkının maddi yaşam koşullarındaki gelişmeyi yavaşlatmak pahasına, üretkenlikten uzak, genellikle iktisadi açıdan verimsiz ve savunma odaklı ağır sanayi yatırımlarına yönelmiştir. Bu bakımdan, "Dengci iktisadi 'mucize'nin," Çin'in ABD başta olmak üzere gelişmiş kapitalist ülkelerle ilişkilerinin hızla normalleştiği bir döneme denk gelmesi şaşırtıcı değildir. Zira bu durum, Çin'de yatırımların savunma sanayinden tüketim malları üreten sivil sektörlere kaymasına ve milli gelirdeki artışların

yatırımdan ziyade tüketilebilmesine olanak tanımıştır.²¹ Genel olarak bakıldığında, Bramall'ın ayrıntılı çalışmaları, bir "yaparak öğrenme süreci" olarak adlandırdığı Mao döneminde elde edilen deneyimin, yaratılan endüstriyel sermayenin, inşa edilen geniş taşımacılık ağının, toprak ve su muhafazası için yapılan devasa yatırımların ve yetiştirilen nitelikli işgücünün, Reform ve Dışa Açılma döneminde Çin'e büyük bir avantaj sağladığının ve hızlı büyümeyi olanaklı kıldığının altını çizmektedir.²²

Dünya Bankası'nın, Reform öncesi dönemde Çin'in sanayileşmesi hakkında 1980'li yılların başında yazdıklarını burada aktarmak faydalı olacaktır:

Sanayileşme, büyük ölçüde, neredeyse tamamı yurtiçi tasarruflarla finanse edilen alışılmadık denli yüksek bir yatırım oranı sonucunda çok hızlı gerçekleşmiştir. Sanayinin GSYİH içindeki payı (yaklaşık %40), halihazırda orta gelirli gelişmekte olan ülkelerin ortalamasına yakındır. ... Üretimi ücra bölgelere ve kırsal alanlara yaymak için özel çaba sarf edilmiştir. ... Modern sanayilerin hemen hemen tamamı kurulmuş, fakat sermaye teçhizatı üretenlere ağırlık verilmiştir. ... Makine ve metal ürünlerinin payı, sanayileşmiş piyasa ekonomilerindekine kıyasla çok da düşük değildir. ... Nihayetinde Çin, artık sermaye malları bakımından büyük ölçüde kendi kendine yetmektedir (ithalat oranı %10'un altındadır). ... Ağır sanayiye yönelik bu güçlü eğilim bir yana, üretilen tüketim mallarının kişi başına erişilebilirliği de, 1952-79 yılları arasında %7 oranıyla, hızlı bir artış

¹⁸ Fred Engst, "Sosyalist Toplumun Gerçekten İnşası İçin Mücadele," söyleşi: Onurcan Ülker, *Patika Kitap Blog*, 27 Kasım 2020.

¹⁹ Örneğin bkz. Chris Bramall, "A Late Maoist Industrial Revolution? Economic Growth in Jiangsu Province, 1966-1978," *The China Quarterly* 240 (2019): 1-27.

²⁰ Chris Bramall, *Chinese Economic Development* (Londra ve New York: Routledge, 2009), 272-274.

göstermiştir.²³

Mao döneminde sadece sınai kalkınma açısından değil, tarımsal modernleşme açısından da önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. Az gelişmiş ve yoksul bir ülke olan Çin'in, Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra, sanayileşme için gerekli ilkel sermaye birikimini yaratmak üzere kullanabileceği tek kaynak, tarımsal artıktı. Mao'nun, "tek yanlı bir şekilde ağır sanayiye ağırlık vererek tarımı ve hafif sanayiye ihmal eden"²⁴ sosyalist ülkelere yönelik eleştirisi bu bağlamda ele alınmalıdır. Çin'deki devrimci iktidar, devrimin hemen ardından toprak reformu programını ivedilikle tamamlayarak ve tarımda kolektifleştirmeye programını hayata geçirerek, kıt kaynakların köylüler tarafından ortaklaşa ve daha verimli biçimde kullanılmasını sağlayacak bir temel inşa etmiş; bu sayede tarımsal çıktı ve dolayısıyla sanayileşmeye aktarılan artık miktarı artırılmıştır. Sanayi sektöründeki gelişme ise, tarım makineleri, elektrik jeneratörleri, sulama araç-gereçleri, böcek ilacı ve kimyasal gübre gibi daha karmaşık teknolojiye sahip tarımsal sanayi girdilerinin üretimini olanaklı kılmıştır. Bütün bunlar, iktisadi gelişmeye bağlı olarak tarımsal vergilerin azaltılması, kırsal bölgelere yönelik devlet yardımının kademeli olarak artması ve Halk Komünleri altında kitle seferberlikleriyle kapsamlı arazi ve altyapı iyileştirme çalışmalarının (arazinin teraslanması; sulama ve drenaj sistemleri, rezervuarlar, kanallar, kuyular, pompa istasyonları inşa edilmesi vb.) örgütlenmesiyle birleşince Çin'de toprak verimliliği artmış ve tarımsal üretim büyük ölçüde modernleşmiştir.²⁵ 1957 ile 1979 yılları arasında traktörle sürülen ekilebilir arazi oranı %2,4'ten %42,4'e; elektrikli sulama yapılan

arazilerin oranı ise, sulama yapılan toplam ekili alanların %4,4'ünden %56,3'üne çıkmıştır.²⁶ Çin hükümetinin 1996 tarihli bir raporunda açıkça ifade edildiği üzere, ülkenin tarımsal üretimi, otuz yıl içinde 113,2 milyon tondan, yıllık ortalama %3,5'luk artışla, 1978'e gelindiğinde 304,8 milyon tona kadar yükselmiş; bu dönemde "tarımsal altyapının ve tarım araç-gereçlerinin miktarı ve kalitesinin artırılmasında ve tarımsal bilim ve teknolojiye ilerlemenin teşvik edilmesinde kayda değer başarılar elde edilerek," "tahıl üretiminin sürekli gelişimi için sağlam bir temel atılmıştır."²⁷ Çin kırsalı, 1960'lı yıllar gibi erken sayılabilecek bir tarihte, "tarım aletleri ve makineleri üreten ve onaran; gübre, tüketim malları, böcek ilaçları, inşaat malzemeleri ve kırsal taşımacılık ekipmanları üreten; tarımsal ürünleri işleyen; ve güç üniteleri geliştiren" binlerce küçük sanayi tesisinin kurulmasıyla beraber sanayileşmeye başlamıştır.²⁸

Selden ve Lippit, "zorlu başlangıç koşulları göz önüne alındığında," 1952-1978 yılları arasında Çin'de endüstriyel üretimin yıllık ortalama %11,2 oranında artmasını "mükemmel," tarımsal üretimin yıllık ortalama %3'ün üzerinde artmasını ise "takdire şayan" bir sonuç olarak değerlendirmektedir. Her iki sektördeki büyüme, Çin ekonomisini reel olarak yılda ortalama %4 ila 6 (veya %2'lik nüfus artışı dikkate alındığında kişi başına %2 ila 4) oranında ileri taşımıştır. Yazarlar, buna karşın, söz konusu büyümeyi sürdürebilmek için millî gelirin gittikçe artan bir bölümü birikime

²¹ Chris Bramall, *In Praise of Maoist Economic Planning: Living Standards and Economic Development in Sichuan since 1931* (Oxford: Clarendon Press, 1993), 335-336.

²² Bramall, *Chinese Economic Development*, 436-437; Bramall, *In Praise of Maoist Economic Planning*, 336; Chris Bramall, *Sources of Chinese Economic Growth, 1978-1996* (New York: Oxford University Press, 2000), 133-165; Chris Bramall, *The Industrialization of Rural China* (New York: Oxford University Press, 2007), 8-47.

²³ Dünya Bankası, *China: Socialist Economic Development*, ii, iv.

²⁴ Mao Zedong, "On Başlıca İlişki Üzerine," içinde *Seçme Eserler*, cilt 5 (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1993 [25 Nisan 1956]), 307-331, 308.

²⁵ Pao-yu Ching, "China's Model for Socialist Development, 1949-1978," içinde *Revolution and Counterrevolution: China's Continuing Class Struggle Since Liberation* (Paris: Foreign Languages Press, 2021), 155-196, 159-160.

ayrıldığından, reel ücretlerin ve köylü gelirlerinin, 1950'li yılların sonlarından itibaren gerilediğini vurgulamaktadır.²⁹ Gao ise, bu dönemde ücretlerdeki göreceli düşüşün genelde istihdam artışıyla bağlantılı olduğunun altını çizerek, “enflasyonun olmadığı, tüketim mallarının fiyatlarının da devlet tarafından belirlendiği bir ülkede, eşitliği ve herkesin yaşam güvencesini sağlamak bakımından ücret artışı, tam istihdam kadar önemli değildir,” demektedir.³⁰

1940'lı yılların sonunda Çin'in iktisadi kalkınma açısından, yine büyük nüfusa sahip, yeni bağımsızlığını kazanmış bir ülke olan Hindistan'dan daha geri olduğu göz önünde bulundurulduğunda, her iki ülkenin ilk birkaç on yıllık performansı arasındaki fark, Mao döneminde uygulanan iktisadi kalkınma politikalarının kazanımlarını daha net ortaya koymaktadır. Hindistan'ın kişi başı kullanılabilir toprak alanı Çin'den %70 fazla olmasına karşın, kişi başı tahıl üretimi Hindistan'da bağımsızlık sonrası ilk yirmi beş yıl içinde %21, Çin'de ise aynı dönemde %31 artış göstermiştir. 1950-1975 yılları arasında kişi başına elektrik üretimi Hindistan'da 8, Çin'de ise 16 kat; kömür üretimi Hindistan'da 1,6, Çin'de ise 6 kat; çelik üretimi Hindistan'da 3, Çin'de ise tam 31 kat artmıştır.³¹ Gerçekten de, Çin'de GSYİH büyüme oranları Reform sonrası dönemde Mao dönemine kıyasla daha yüksek olsa da, iktisadi gelişmenin pek çok temel unsuru (tahıl, çelik, kömür, elektrik) söz

konusu olduğunda, maddi üretimdeki artış, çalkantılı Kültür Devrimi yılları dahil 1952-1976 döneminde, 1977-2015 döneminden daha hızlı gerçekleşmiştir.³²

Nitekim Hart-Landsberg ve Burkett, yaygın kanının aksine, 1970'lerin sonu itibarıyla Çin ekonomisinin, özellikle sanayi açısından, “felâketin bir hayli uzağında” olduğunu dile getirmektedir:

Üretimdeki aksaklıklara karşın, on yıllık Kültür Devrimi (1966-1976) sırasında, sınai üretimde yıllık ortalama büyüme oranı halen daha %10'un üzerindeydi. Dahası, bütün bu başarılar pek az dış destekle sağlanmıştı. Aslına bakılırsa, 1950'lerdeki Sovyet yardımı bir yana, Çin hasmane bir ekonomik ortamla karşılaşmıştı. Neticede Çin, 1980'li yıllara dış borcu olmaksızın giren az sayıda Üçüncü Dünya ülkesinden biriydi.³³

İnsani Kalkınma

Mao döneminde Çin, kuşkusuz, insanların bolluk ve refah içinde yaşadıkları varsıl bir ülke değildi. Yiyecek ve giyecek kıtlığı; uzun yıllar boyunca da böyle kaldı. Bu gerçek, Maoist dönemi olumlu değerlendiren yazarlar tarafından bile açıkça dile getirilmektedir.³⁴ Dönemi yaşayanlardan Fred Engst (Yang Heping), o yıllarda açlığı hissetmemek için kemer sıktıklarını;³⁵ Mobo Gao ise, küçükken ailesinin kendisine köyün çamurlu yollarında

²⁶ A.g.e., 161.

²⁷ Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Konseyi Enformasyon Bürosu, *White Paper: The Grain Issue in China* (Ekim 1996).

²⁸ John G. Gurley, *China's Economy and the Maoist Strategy* (New York ve Londra: Monthly Review Press, 1976), 249-250.

²⁹ Mark Selden ve Victor Lippit, “The Transition to Socialism in China,” içinde Mark Selden ve Victor Lippit, der., *The Transition to Socialism in China* (New York: M. E. Sharpe), 3-31, 19-20.

³⁰ Mobo Gao, *Çin'in Geçmişi İçin Mücadele: Mao ve Kültür Devrimi*, çev. Sinan Jabban (İstanbul: Patika Kitap, 2021), 216.

³¹ Samir Amin, *Maoizmin Geleceği*, çev. Işık Soner (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1993), 83.

³² Engst, “Sosyalist Toplumun Gerçekten İnşası İçin Mücadele.” Engst'in burada sunduğu verilere göre 1952-1976 yılları arasında tahıl, çelik, kömür ve elektrik üretiminin yıllık büyüme oranları sırasıyla %3,1, %10,1, %6,9 ve %13,2'dir. Aynı oranlar 1977-2015 dönemi için %2,1, %9,6, %5,3 ve %8,8 olarak kaydedilmiştir.

³³ Martin Hart-Landsberg ve Paul Burkett, *China and Socialism: Market Reforms and Class Struggle* (New York: Monthly Review Press, 2005), 37.

³⁴ Örneğin bkz. Jiu Jiangchun, “Mao Döneminin Yoksul Günleri” [毛时代的穷日子], *Ütopya İnternet Dergisi* [乌有之乡网刊], 10 Temmuz 2011.

³⁵ Engst, “Sosyalist Toplumun Gerçekten İnşası İçin Mücadele.”

yürüyebilmesi için bir çift lastik bot alacak kadar bile parası olmadığını anımsıyor.³⁶ Bununla birlikte, Mao sonrası dönemde popüler hâle gelen ‘yoksulluk sosyalizmi’ son derece sık bir yaftadır. Büyük yıkımların ardından yeni kurulmuş, iktisadi ve teknolojik olarak geri kalmış, üstelik emperyalist ambargo ve abluka altındaki bir ülkede, her şeyin bir anda değişmesini beklemek gerçekçi değildir. Mao dönemi, daha çok, mevcut ve gelecek kuşakların yaşam standartlarını yükselten birçok atılımın gerçekleştirildiği dikkate değer bir toparlanma dönemidir.³⁷ Bir keresinde Deng’in da ifade ettiği gibi, 1980’lerin başı itibarıyla Çin, giyecek sorununu büyük ölçüde çözmüştü ve tarımda kendi kendine yeterli hâle gelmişti.³⁸ Bunlar, bir Üçüncü Dünya ülkesi için azımsanmayacak başarılardır.

Çin’in günümüzdeki servetini Mao dönemiyle kıyaslamak, basmakalıp bir yaklaşımdır; zira o zamandan bu yana, hemen hemen elli sene geçmiştir. Karşıolgusal (*counterfactual*) düşünce egzersizleri yahut ‘şöyle olsaydı, böyle olurdu’ türünden çıkarımlar hem güçtür hem de son derece öznel olabilir. Söylenebilecek tek şey, Çin’in Mao döneminde hızlı bir gelişme gösterdiğidir. Şayet bu doğrultuda ilerlenmiş olsaydı, çok farklı bir şekilde de olsa, büyük bir toplumsal servet yine yaratılabilirdi. Nitekim 2000’lerin başında Henan Eyaleti’nde yapılan bir kamuoyu araştırmasına göre, çok sayıda katılımcı, Maoist politikalar devam etseydi,

“toplumsal âdetler ve gelenekler” bu denli yozlaşmadan da, Çinlilerin aşağı yukarı benzer yaşam standartlarına ulaşabileceğini düşünüyordu.³⁹

Geniş halk kitlelerinin yaşam koşulları, Mao döneminde uygulanan iki temel politika ile ciddi ölçüde iyileşmiştir: Bunlardan ilki, “işyeri (veya çalışma) birimleri” (单位 *danwei*) bünyesinde kentli işçi sınıfına sunulan “endüstriyel yurttaşlık”tır ki bu, “demir pirinç kâsesi” (铁饭碗 *tiefanwan*) olarak adlandırılan, iş güvencesi, neredeyse ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetleri, gıda ve barınma desteği vb. dahil geniş iktisadi hakların yanı sıra kısmi siyasal haklara işaret etmektedir.⁴⁰ İkincisi ise, daima çok nitelikli olmasa da, başta eğitim, sağlık ve kültür olmak üzere kamu hizmetlerinin, Halk Komünleri (人民公社 *renmin gongshe*) sistemi altında hızla gelişmesidir.⁴¹

Çin’in toplam nüfusu, 1949’dan 1970’lerin sonuna dek neredeyse iki kat artmıştır (yaklaşık 540 milyondan 975 milyona).⁴² Öte yandan aynı dönemde, sağlık kuruluşlarının sayısında 20,25; sağlık personeli sayısında 12; hasta yatağı sayısında ise 18,35 kat artış gerçekleşmiştir.⁴³ Ünlü “kitle çizgisi” (群众路线 *qunzhong luxian*) yaklaşımı kamu sağlığı alanına uygulanarak, sağlık çalışanları, bilim insanları ve bir bütün olarak emekçi halk salyangoz humması (şistozomiyaz) gibi salgın hastalıkların denetimini sağlamak üzere seferber edilmiştir.⁴⁴ Akademisyen Mobo Gao,

³⁶ Mobo Gao, “Çin’in Geçmişi İçin Mücadele Bugün Bizi Neden İlgilendiriyor?” içinde Siyasal İktisat Araştırma Birimi, der., *Sosyalist Çin’i Hatırlamak, 1949-1976*, çev. Onurcan Ülker (İstanbul: Patika Kitap, 2018), 27-57, 32.

³⁷ Yan Lingsi, “Mao Zedong Döneminin ‘Genel Bir Yoksulluk’ Dönemi Olduğu Savına Reddiye” [驳毛泽东时代是“普遍贫穷”说], *Ütopya İnternet Dergisi* [乌有之乡网刊], 10 Mayıs 2023. Günümüz ÇKP’sinin bu konudaki resmi değerlendirmesi için ayrıca bkz. ÇKP Parti Tarihi Araştırma Bürosu, “Partinin 1949’dan 1976’ya Tarihsel ve Büyük Kazanımları” [党在1949年至1976年的历史性巨大成就], içinde *ÇKP’nin 90 Yılı: Sosyalist Devrim ve İnşa Dönemi* [中国共产党的九十年: 社会主义革命和建设时期] (Pekin: ÇKP Parti Tarihi Yayınevi, 2016), 636-642.

³⁸ Deng Xiaoping, “China’s Historical Experience in Economic Construction” (6 Mayıs 1982).

³⁹ Gao, *Çin’in Geçmişi İçin Mücadele*, 292.

⁴⁰ Joel Andreas, *Haklarını Yitirenler: Çin’de Endüstriyel Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü*, çev. Onurcan Ülker (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2021), 43-178.

⁴¹ Zhun Xu, *Komünden Kapitalizme: Çin Kırsalında Kolektif Üretimin Tasfiyesi*, çev. Erdoğan Boz (İstanbul: Ceylan Yayıncılık, 2023), 105-108; Dongping Han, *Kültür Devrimi Hakkında Bilinmeyenler: Çin’in Bir Bölgesinde Yaşam ve Değişim*, çev. Yankı Deniz Tan (İstanbul: Umut Yayıncılık, 2020), 107-142.

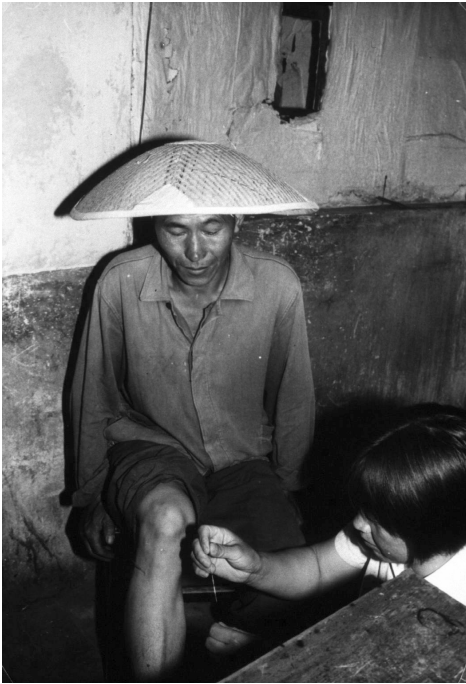
⁴² Çin Ulusal İstatistik Bürosu, *China Statistical Yearbook 2024*.

⁴³ Çin Halk Cumhuriyeti Ulusal Sağlık Komisyonu, *2022 Çin Sağlık İstatistikleri Yıllığı* [2022中国卫生健康统计年鉴] (2023).

⁴⁴ Joshua S. Horn, *Away With All Pests: An English Surgeon in People’s China, 1954-1969* (New York ve Londra: Monthly Review Press, 1969), 96-102; Zhun Xu, “Mao Döneminde ve Sonrasında Çin’de Salyangoz Humması Hastalığının Öyküsü,” çev. Onurcan Ülker, *Bilim ve Gelecek* 204 (Nisan 2021): 72-75.

kendi köyüne ilişkin ayrıntılı gözlemlere ve saha incelemelerine dayanan çalışmasında, Mao döneminde köylülerin en çok sağlık alanındaki gelişmelerden faydalandıklarının altını çizmektedir:

Çocuk ölüm oranları 1960'lı yıllardan itibaren etkileyici bir şekilde azaltılmıştır. Mao döneminde Gao köylüleri, köy tarihinde ilk defa kapısına kadar gelen sağlık hizmetlerine erişebilir hâle gelmişlerdir. Yine bu dönemde, aşılama ve bağışıklık kazandırma çalışmaları başlatılmış ve düzenli olarak yürütülmüş; şistozomiyaz salgını da denetim altına alınmıştır.⁴⁵

Çinli bir “yalınayak doktor”, iğneleriyle bir üretim tugayı işçisini tedavi ediyor.
Fotoğraf: D. Henrioud / Dünya Sağlık Örgütü (WHO).

Yine Gao, “Mao döneminde sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesinin en ayırt edici özelliği, hükümetin çabalarından en yoksul ve toplumsal olarak en dezavantajlı kesimlerin yararlanmasıydı,” diye yazıyor.⁴⁶ Bu dönemde geniş kitlelerin temel sağlık hizmetlerine erişiminin güvence altına alınması açısından ‘yalınayak doktorlar’ (赤脚医生 *chijiao yisheng*)

pratiği dikkat çekicidir. Mao, 1965 yılında, sağlık sisteminin bürokrat ve memurların yaşadığı büyük kentleri esas almasını ve 500 milyonu aşkın köylünün yaşadığı Çin kırsalını göz ardı etmesini sert bir dille eleştiriyor; Çin Sağlık Bakanlığı’nın adını “Kentli Kodamanların Sağlık Bakanlığı” (城市老爷卫生部 *chengshi laoye weishengbu*) olarak değiştirmeyi öneriyordu.⁴⁷ Özellikle Kültür Devrimiyle birlikte çok sayıda profesyonel doktor Çin’de nüfusun %80’inden fazlasına ev sahipliği yapan kırsal bölgelere gönderilirken, sağlık personeli açığını kapatmak için yüz binlerce köylü de üç ila altı aylık hızlandırılmış teorik ve pratik tıp eğitimlerinden geçirilerek tarımsal üretimden kopmaksızın yarı-zamanlı sağlık personeli olarak halka temel sağlık hizmetleri sunmaya başlamışlardır. Resmî istatistiklerde ‘sağlık çalışanı’ değil, fakat halen ‘köylü’ olarak geçen bu ‘yalınayak doktorlar’, verdikleri sağlık hizmetleri karşılığında ücretlerini de, tıpkı tarımsal üretim karşılığı aldıkları ücret gibi, topladıkları ‘çalışma puanına’ (工分 *gongfen*) göre bağlı bulundukları komünlerden alıyorlardı. Esas olarak çevresel halk sağlığı koruma tedbirlerinin alınmasından, hastalık önlemeden, sağlık ve hijyen eğitiminden, aşılama, ilkyardımdan, doğum kontrolünden, anne ve çocuk sağlığından, belirli yönleriyle kişisel temel tıbbi bakımdan ve hastalık sonrası takipten sorumlu olan ‘yalınayak doktorlar’, görece yaygın ve basit hastalık ve sakatlıkların bakımı ve tedavisi esnasında hem geleneksel Çin tıbbında sıklıkla kullanılan şifalı bitkilerden hem de aspirin, antiasit, penisilin, klorpromazin gibi modern Batı tıbbına ait ilaçlardan yararlanıyorlardı.⁴⁸

Mao dönemindeki bu uygulamalar, Tayvanlı kamu sağlığı uzmanı Meei-shia Chen’in deyişiyle, eğitimi pahalı, yüksek vasıflı ve uzmanlaşmış tıbbi personele aşırı bağımlı olan, yüksek tıbbi teknolojiye vurgu yapan, tedavi

⁴⁵ Mobo C. F. Gao, *Gao Village: Rural Life in Modern China* (Honolulu: University of Hawai’i Press, 2007), 72.

⁴⁶ A.g.e., 91.

⁴⁷ Mao Zedong, “Sağlık Çalışmalarına Yönelik Talimat” [对卫生工作的指示], içinde Zhang Dijie, der., *Mao Zedong’un Bütün Yapıtları* [毛泽东全集], cilt 48 (Hong Kong: Rundong Chubanshe, 2013 [26 Haziran 1965]), 54-55, 54.

⁴⁸ Victor W. Sidel ve Ruth Sidel, *Serve the People: Observations on Medicine in the People’s Republic of China* (New York: Josiah Macy, Jr. Foundation, 1973), 78-88.

edici yönetime sahip, halk sağlığı projesinden öte bireysel sağlık hizmetlerine odaklanan ve o dönemde diğer pek çok gelişmekte olan ülke tarafından körü körüne takip edilen “Batı modeli”nden köklü bir kopuşu temsil ediyordu: “ÇHC, geleneksel Batı modelinden uzaklaşan ve yenilikçi bir sistem geliştiren az sayıda ülkeden biridir ki bu sistem, esasen eğitimleri çok daha kısa sürede tamamlanabilen daha az vasıflı sağlık çalışanlarına dayanmış; sermaye-yoğun tıbbi teknoloji yerine emek-yoğun yaklaşımlar ortaya koymuş; önleme ve birinci basamak sağlık hizmetlerini vurgulamış; ve bireyselleştirilmiş bakım yerine halk sağlığı programlarına odaklanmıştır.”⁴⁹

Günümüzde, Mao döneminde özellikle Çin kırsalında uygulanan kamu sağlığı politikaları, yer yer düşük hizmet kalitesi nedeniyle eleştirilmektedir. Akademisyen Dongping Han, kendi büyüdüğü Shandong Eyaleti’ne bağlı Jimo ilçesi özelinde şöyle yazıyor:

Yalınayak doktorların ciddi bir profesyonel eğitimi yoktu ve köy kliniği yeterli tıbbi ekipmana, malzemeye ve ilaca sahip değildi. Ancak bu, Jimolu köylülerin o zamana kadar sahip oldukları en iyi sağlık sistemiydi ve köylülere önemli hizmetler ve gönül rahatlığı veriyordu. ... Pek tabii ki, köylülerin hizmetinde daha profesyonel bir eğitime sahip doktorlar olsa daha iyi olurdu ancak o zamanlar bu mümkün değildi. Temel eğitime sahip doktorların bulunması hiç doktor bulunmamasından daha iyiydi.⁵⁰

1965-80 yılları arasında, kooperatif sağlık sistemi (合作医疗 *hezuo yiliao*) altında faaliyet gösteren 510.000 profesyonel doktor, 1,46 milyon ‘yalınayak doktor,’ 2,36 milyon üretim takımı sağlık görevlisi ve 630.000 kırsal ebeyi kapsayan ve yüz milyonlarca insana önleyici sağlık, tedavi ve bakım hizmetleri sunan devasa kamu sağlığı hizmet ağı, “en düşük yatırımla en yüksek sağlık kazanımı” sağlayan bir “Çin modeli” olarak çeşitli uluslararası kuruluşların da övgüsünü kazanmıştır.⁵¹ 1984 tarihli bir DB

raporunda, önleyici sağlık tedbirleriyle birlikte çevresel iyileştirmeye yönelik kapsamlı ve sürekli çabaların Çin’in çoğunda bulaşıcı hastalıkların görülme sıklığını büyük ölçüde azalttığı; gıda tedarikindeki iyileştirmelerin ve temel tedavi edici tıptaki yaygın gelişmenin enfeksiyon kaynaklı ölüm oranlarını ciddi biçimde düşürdüğü; tüm bu etmenlerin bir araya gelerek ortalama yaşam süresinde uzun vadeli ve çarpıcı bir artış sağladığı; bu başarının ise “Çin’in ilk sağlık devrimi” olarak adlandırılabilceği yazıyordu.⁵² 2008 tarihli bir *DSÖ Bülteni*’nde ise, “hizmet verdikleri topluluk içinde yaşayan, insanları eğitmek ve temel tedavi için Batılı ve geleneksel ilaçları birlikte kullanan ve tedavi yerine önlemeye odaklanan” Çin’deki ‘yalınayak doktorlar’ın, 1978’de Sovyet Kazakistanı’nın başkenti Alma-Ata’da DSÖ ve UNICEF işbirliğiyle düzenlenen Uluslararası Temel Sağlık Hizmetleri Konferansı’na giden yolda, temel sağlık hizmetleri hareketi açısından önemli bir ilham kaynağı olduğu belirtmekteydi.⁵³ Çin’in Mao döneminde yaptığı halk sağlığı atılımı, günümüzde bile bu ilham verici niteliğini korumaktadır. Örneğin, Harvard Üniversitesi T. H. Chan Kamu Sağlığı Okulu’ndan Prof. Chi-Man (Winnie) Yip, ‘yalınayak doktorlar’ sisteminin, düşük ve orta gelir grubundaki ülkelerde, özellikle ücra, kırsal ve küresel kente göç dalgasında geride kalan yaşlıların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde 21. yüzyıl koşullarına uyarlanabileceğini düşünmektedir.⁵⁴

⁴⁹ Meei-shia Chen, “The Great Reversal: Transformation of Health Care in the People’s Republic of China,” içinde William C. Cockerham, der., *The Blackwell Companion to Medical Sociology* (Oxford: Blackwell Publishers, 2001), 456-482, 457-458.

⁵⁰ Han, *Kültür Devrimi Hakkında Bilinmeyenler*, 171.

İşçi-köylü-asker öğrenciler (工农兵学员, gong-nong-bing xueyuan) derste.

Mao döneminde, benzer şekilde, geniş halk kesimlerine temel eğitim hizmeti sunma konusunda da önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Piyasa merkezli dönüşümün arifesinde, temel eğitimde Çin'in performansı, düşük gelirli ülkelerin ortalamasından daha iyi ve hatta orta gelir grubundaki ülkelerinkine karşılaştırılabilir durumdaydı.⁵⁵ Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1949 itibarıyla, Çin'de okul çağındaki çocukların yalnızca %20'si okula kayıtlıydı. 1950 yılında düzenlenen ilk Ulusal İşçi-Köylü Eğitim Konferansı'nda ÇKP, "Okuryazarlık Eğitimini Teşvik Edelim, Cehaleti Adım Adım Geriletelim" sloganını ortaya attı. 1965 yılına gelindiğinde ilkokullara kayıtlı öğrenci sayısı 116 milyon 210 bine, ilkokul düzeyinde net okullaşma oranı ise %84,7'ye yükselmişti. Bu oran, Kültür Devrimi sırasında daha da artarak, 1978'e gelindiğinde %94'e ulaştı. Benzer şekilde, ortaokullarda brüt okullaşma oranı da, 1949'da %3,1'den 1965'te %20'nin üstüne ve 1978'e gelindiğinde keskin bir artışla %66,4'e çıktı. Lise düzeyinde brüt okullaşma oranı 1949'da %1,1'den 1965'te

%14,6'ya yükseldi ve 1978'e gelindiğinde neredeyse %40'a ulaştı.⁵⁶

Okuryazarlık oranının çok düşük olması, geleneksel olarak Çin'in en büyük sorunlarından biriydi ve sadece formel okullaşma oranını artırarak bu sorunu aşmak olanaksızdı. Bu nedenle, 1950'lerden itibaren, okuma-yazma bilmeyen köylü ve işçi genç ve yetişkinlere yönelik olarak, kitlesel okuryazarlık seferberlikleri düzenlendi. Bu yıllarda, komünistlerin Yan'an döneminde (1935-48) Çin'in kurtarılmış bölgelerinde eğitimsiz köylülere okuma-yazma öğretmek için kullandığı ve başarılı sonuçlar elde ettiği yöntemler, ülke genelinde uygulanmaya başlanmıştır. Örneğin, kırsal kesimde köylüler, kendi isimlerinin yanı sıra en sık kullandıkları iş aletlerinin, hayvanların ve mahsullerin isimlerinden başlayarak kendi ders kitaplarını oluşturmuş; köyün her yanındaki nesneler etiketlenmiş; pazarlar ve köy sokaklarında "okuma-yazma denetim noktaları" kurularak, yoldan geçenlere ufak okuryazarlık testleri yapılmıştır. Köylerde ve fabrikalarda akşam okulları ve okuma-yazma eğitimi sınıfları kurulmuş; geleneksel Çince karakterler sadeleştirilmiş; işçiler vardiya aralarında karakter okuma grupları örgütlemişlerdir. Bu çabaların sonucunda, örneğin Tianjin Ayakkabı Fabrikası'nda, okuma-yazma bilmeyen işçilerin oranı 1949 yılında %80 olarak kaydedilirken, 1960'ların ortalarına gelindiğinde %6'ya gerilemiştir.⁵⁷

Mao dönemindeki radikal kitle seferberliklerinin, özellikle Kültür Devrimi'nin, yükseköğrenim üzerinde yıkıcı sonuçları olduğu sıklıkla dile getirilen bir argümandır ve bunda doğruluk payı olduğunu söylemek

⁵¹ Li Yanhong, "Yalınayak Doktorlar: 20. Yüzyıl Çin'inden Sıcak Bir Hatıra" [赤脚医生：二十世纪中国的温暖记忆], *Pekin Günlüğü* [北京日报], 14 Nisan 2008.

⁵² Dean T. Jamison vd., *China: The Health Sector* (Washington, DC: World Bank, 1984), 91.

⁵³ "China's Village Doctors Take Great Strides," *Bulletin of the World Health Organization* 86, sayı 12 (2008): 914-915, 914.

⁵⁴ "Off the Cuff: 21st Century Barefoot Doctors," 13 Eylül 2018.

⁵⁵ Minqi Li ve Andong Zhu, *China's Public Services Privatization and Poverty Reduction: Health Care and Education Reform in China and the Impact on Poverty*, UNDP Policy Brief (Yaz 2004), 17, 36-37.

⁵⁶ "Sayılarla Yüzyıl: Eğitim Alanında Büyük Bir Ülke Nasıl Kuruldu" [数看百年：教育大国是怎样炼成的], *Çin Eğitim Çevrimiçi Portalı* [中国教育在线], 7 Temmuz 2021.

⁵⁷ Peter Mauger, "Chinese Education—Imperial Past to Socialist Present," içinde *Education in China* (Londra: Anglo-Chinese Educational Institute, 1974), 5-36, özellikle 12-14.

mümkündür. Kültür Devrimi'nden önce Çin'de egemen olan yükseköğretim sistemi, Büyük İleri Atılım sırasındaki kısa süreli kesinti bir yana, bütünüyle Sovyet modelini örnek alıyordu. Öğretim taslakları ve ders kitapları doğrudan Sovyetler Birliği'nden aktarılıyor ve Sovyet uzmanları, politeknik eğitim müfredatlarını tasarlamak, sosyal bilimler ders kitaplarını yeniden yazmak ve öğretmenlerin eğitim programlarını yeniden oluşturmak üzere Çin'e davet ediliyordu. Bu dönemde yükseköğretimin rolü, örnek alınan Sovyet modeline uygun olarak, “yeni sosyalist devletin ihtiyaç duyduğu tüm alanlarda son derece disiplinli ve seçkin bir uzman kadrosu oluşturmak” olarak tasarlanmıştı.⁵⁸ Birkaç yıl sonra Devlet Başkanlığı görevine getirilecek olan ve sonraları, Kültür Devrimi sırasında, ‘1 numaralı kapitalist yolcu’ ve ‘Çin’in Hruşçov’u’ olmakla suçlanan Liu Shaoqi, 1956'da, Çin'de yaygın eğitimin acil bir sorun olmadığını, esas sorunun yükseköğretim ve uzmanlara duyulan ihtiyaç olduğunu dile getiriyordu.⁵⁹

Mao ise, Çin'in önündeki acil meselenin, yükseköğretimden öte temel eğitimi yaygınlaştırmak ve teorik eğitim yerine uygulamalı bir eğitime ağırlık vermek olduğu kanısındaydı. Mao'nun Sovyet-tarzı işletmecilik anlayışına ve bunun ihtiyaç duyduğu eğitim sistemine yönelik 1950'lerin ortalarından itibaren getirdiği sert eleştiriler iyi bilinmektedir. Mao, “[h]içbir durumda, tarih, kitlelerin yerine planlamacıların yarattığı bir şey olarak görülemez,” diyor; Sovyet yetkilileri “teknolojinin, kadroların her şeyi belirlediğine” inandıkları ve “kızıl” yerine “uzmanlar”dan, kitleler yerine kadrolardan söz ettikleri için eleştiriyordu.⁶⁰ 1964 yılında, Çin'i ziyaret eden Nepalli bir eğitimciler heyetine, Çin eğitim sisteminin, başta “dogmatizm” olmak üzere “sorunlarla dolu” olduğunu söyleyecekti: “Okul yılları çok uzun, dersler çok fazla, çeşitli eğitim yöntemleri ise tatmin edici olmaktan uzaktır.”⁶¹ Nitekim 1966'daki meşhur “7 Mayıs

Talimatı”nda Mao, Kültür Devrimiyle birlikte yaygın olarak hayata geçirilecek eğitim politikasını şöyle özetliyordu:

[Öğrencilerin] asli görevleri öğrenmektir, ancak eğitimlerine ek olarak, endüstriyel çalışma, tarım ve askerî meseleler gibi farklı şeyleri de öğrenmeleri gerekir. Ayrıca, burjuvaziyi de eleştirmelidirler. Okulların süresi kısaltılmalı, eğitim devrimcileştirilmeli ve okullarımızın burjuva aydınları tarafından tahakküm altına alınmasına hiçbir surette izin verilmemelidir.⁶²

Üniversiteler, gençliğin geniş kesimlerini kitle hareketlerine katılmaya teşvik eden Kültür Devrimi'nden doğrudan etkilendiler. 1966-69 yılları arasında, esas olarak siyasal seferberliğe odaklanan çeşitli kısa süreli eğitim sınıfları hariç, yükseköğrenim kurumlarına yeni kayıt alınmadı.⁶³

Öte yandan Kültür Devrimi öncesinde, kentlerdeki prestijli eğitim kurumları, “teknolojik entelijansiya ve bürokratik elitin” müstakbel üyeleri olarak “görece az sayıda yüksek eğitimli uzman” yetiştirmeye yönelik eğitim merkezlerine dönüşmüş durumdaydı. Meisner, “1960'ların başındaki eğitim sistemi, muhtemeldir ki on sene öncesine göre daha elitistti ve artan sosyoekonomik farklılıkları pekiştiriyordu,” diye yazıyor.⁶⁴ 1962 yılında Pekin Üniversitesi öğrencilerinin sadece

⁵⁸ Ruth Hayhoe, *China's Universities, 1895-1995: A Century of Cultural Conflict* (New York ve Londra: Garland Publishing, 1996), 76-77, 81.

⁵⁹ Aktaran Mauger, “Chinese Education—Imperial Past to Socialist Present,” 14.

⁶⁰ Mao Zedong, *Sovyet İktisadının Eleştirisi*, çev. İzzet Altan (İstanbul: Birikim Yayınları, 1980 [1961-1962]), 80, 146-147.

%38'i;⁶⁵ 1964 yılında ise Tsinghua Üniversitesi öğrencilerinin %40'ından çok daha azı işçi ve köylü kökenli ailelerden geliyordu.⁶⁶

Bir "devrimci model opera" (革命样板戏, *geming yangbanxi*) temsili. "Devrimci model operalar", Kültür Devrimi sırasında geleneksel Çin ve Batı sahne sanatlarını yenilikçi bir tarzda birleştirerek geniş halk kitlelerine sanat aracılığıyla sınıfsal farkındalık kazandırmaya yönelik özgün girişimlerdi.

Çin üniversiteleri, üç yıllık aranın ardından 1970 yılında tekrar öğrenci kabul etmeye başladıklarında, bambaşka bir tablo ortaya çıktı. ÇKP Merkez Komitesi, 27 Haziran 1970'de, Pekin ve Tsinghua üniversiteleri tarafından sunulan bir pilot projeyi onayladı. Buna göre yükseköğretim kurumları, öğrenci seçimlerini, en az ortaokul mezunu, asgari üç yıl çalışma deneyimine sahip, "kitleler" (群众 *qunzhong*), yani işçiler, köylüler veya silah arkadaşları tarafından önerilecek yirmi yaş civarındaki işçi, yoksul ve orta köylü, asker veya genç kadro adayları arasından yapacak; daha zengin çalışma deneyimine sahip işçi ve köylü adaylar için yaş ve eğitim seviyesi koşulu aranmayacak; "Dağlara ve Kirlere Doğru" (上山下乡 *shangshan xiexiang*) hareketine katılmış ve köyüne

dönmüş "eğitimli gençlere" (知识青年 *zhishi qingnian*) öncelik tanınacaktı. Öğrenci seçiminde siyasal bilinç ve bunu gösterir davranışlar, kol emeğine katılmaya isteklilik, iyi bir akademik temel ve sağlık temel kıstaslardı. Aynı yılın Ekim ayında, ÇHC Devlet Konseyi, artık bütün üniversitelerin öğrenci kabul ederlerken bu yöntemi izleyeceklerini açıkladı. Böylece, kafa emeği ile kol emeğini birleştirmesi öngörülen on binlerce "işçi-köylü-asker öğrenci" (工农兵学员 *gong-nong-bing xueyuan*), üniversite kampüslerine akın etti.⁶⁷ Yine de, üniversiteye kayıtlı öğrenci sayısının Kültür Devrimi öncesindeki seviyeye ulaşması 1970'lerin ortalarını bulmuştur.⁶⁸

İşçi-köylü-asker öğrenciler uygulaması, Mao sonrası dönemde, üniversitelerde entelektüel ve akademik düzeyi ciddi ölçüde düşürdüğü gerekçesiyle sert bir şekilde eleştirilmiştir. Neticede bu sistem, akademik başarıyı esas alan üniversite giriş sınavı sisteminin aksine, eğitim ve teorik bilgi düzeyi yüksek öğrencileri değil, fakat "hem çalışkan, yetenekli, işbirliğine yatkın ve siyasal açıdan sadık hem de tutkulu olmakla birlikte kişisel çıkarlarını 'halka hizmet etmeye' tabi kılmaya istekli genç eylemcileri" seçmek üzere tasarlanmıştı.⁶⁹ Nitekim Mao öldükten ve radikal takipçileri derhal bir hükümet darbesiyle tasfiye edildikten sonra, yeni yönetimin yaptığı ilk işlerden biri, 1977 yılında üniversite sınav sistemini geri getirmek olmuştur.

Gao, Kültür Devrimi'nin, Çin'in yükseköğrenim sistemi üzerindeki "yıkıcı ve

⁶¹ Mao Zedong, "On Education—Excerpts from a Conversation with the Nepalese Delegation of Educators," içinde *Selected Works*, cilt 9 (Paris: Foreign Languages Press, 2021 [29 Ağustos 1964]), 137-139, 137.

⁶² Mao Zedong, "Letter to Comrade Lin Biao," içinde *Selected Works*, cilt 9 (Paris: Foreign Languages Press, 2021 [7 Mayıs 1966]), 270-271, 271.

⁶³ Hayhoe, *China's Universities*, 96.

⁶⁴ Maurice Meisner, *Mao's China and After: A History of the People's Republic* (New York: Free Press), 170.

⁶⁵ Richard Curt Kraus, *Class Conflict in Chinese Socialism* (New York: Columbia University Press), 69.

⁶⁶ Joel Andreas, *Rise of the Red Engineers: The Cultural Revolution and the Origins of China's New Class* (Stanford: Stanford University Press, 2009), 67-72.

⁶⁷ Xiong Zhongwu, *Çağdaş Çin Popüler İfadeler Sözlüğü* [当代中国流行语辞典] (Changchun: Jilin Edebiyat ve Tarih Yayınevi, 1992), 231; Kwok-sing Li, *A Glossary of Political Terms of the People's Republic of China*, çev. Mary Lok (Hong Kong: Chinese University of Hong Kong Press, 1995), 104-105; Si Lan, "Higher Education Reform During the Cultural Revolution: A Milestone in the Advancement of Our Society," çev. Pao-yu Ching, *Institute of Political Economy Journals* (Ağustos 2011): 55-66, 57.

⁶⁸ Gang Guo, "Party Recruitment of College Students in China," *Journal of Contemporary China* 14, sayı 43 (2005): 371-393, 373-374; Hayhoe, *China's Universities*, 96.

⁶⁹ Andreas, *Rise of the Red Engineers*, 208.

tahrip edici” etkisi bir yana, özellikle yoksul Çin kırsalında ilk ve ortaöğretime erişimi muazzam ölçüde geliştirerek temel eğitim hizmetlerini seçkinlere yönelik bir ayrıcalık olmaktan çıkardığını ortaya koymaktadır.⁷⁰ Benzer bir şekilde Han da, Çin kırsalında çocukların büyük çoğunluğunun tarihte ilk defa bu dönemde ilkokul, ortaokul ve lise eğitimi alma fırsatı bulduklarını vurgulayarak; yalnızca Jimo ilçesinde 1966-76 yılları arasında ilk ve ortaokulların sayısının 7’den 269’a, liselerin sayısının 2’den 84’e ve bu kurumlarda görevli öğretmen ve personel sayısının ise 297’den 4.230’a çıktığını aktarmaktadır.⁷¹ Tıpkı sağlık sisteminde olduğu gibi, bu dönemde tabanı genişleyen eğitim hizmetlerinin kalitesi de günümüzde bir tartışma konusudur; fakat söz konusu hizmetlerin alternatifinin nüfusun büyük kısmının temel eğitimden mahrum kalması olduğu koşullarda, bu sorgulama ancak seçkin bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

Sonuç olarak, DB için hazırlanan bir çalışmada da vurgulandığı üzere, Mao döneminde, geçmişte Çin halkını kırıp geçiren pek çok bulaşıcı hastalığın kökü kazınmış; “sermayeden yoksun, ağırlıkla kırsal bir ekonominin ihtiyaçlarına birçok bakımdan uygun” bir kamu sağlığı sistemi ve altyapısı geliştirilmiş; ortalama yaşam beklentisi 40 yaşın altından 68’e çıkmış; bebek ölüm oranı 1.000’de 200’den kentlerde 12’ye, kırsalda ise 60’ın altına indirilmiş; her ne kadar Çince söz konusu olduğunda ölçütler bir hayli karmaşık olsa da, okuryazarlık oranı sadece otuz yıl içinde %20 civarından neredeyse %70’e yükseltilmiştir.⁷² Nobel ödüllü iktisatçı Amartya Sen, Jean Drèze ile birlikte kaleme aldığı bir çalışmada, Maoist dönemde temel sağlık ve eğitim alanında elde edilen kazanımların, Mao’nun niyetinden bağımsız olarak, piyasa merkezli dönüşüm sonrası Çin’in iktisadi performansına doğrudan katkı sunduğunu ve bunun, yalnızca birkaç on yıl içinde Çin ile Hindistan arasında yaşam standartları

açısından derin bir uçurum açılmasının temel gerekçesi olduğunu ifade etmektedir.⁷³ Reform ve Dışa Açılma programının başladığı yıllarda Çin, Hindistan’a kıyasla çok daha yüksek bir yetişkin okuryazarlık oranına, çok daha uzun bir ortalama yaşam süresine, çok daha düşük bir bebek ölüm oranına sahipti ve pek çok insani kalkınma göstergesi arasında, yalnızca yükseköğrenime kayıtlı öğrenci oranında Hindistan’ın gerisinde kalmış görünüyordu ki bu da, yukarıda da açıklandığı üzere, Mao döneminde daha dar bir toplumsal kesimin daha üst düzey ve nitelikli hizmetlere erişimini güvence altına almaktansa, daha geniş halk yığınlarının en temel hizmetlere erişimine öncelik veren eğitim politikasından ileri geliyordu.⁷⁴

Mao sonrası dönemde popüler hâle gelen ‘yoksulluk sosyalizmi’ son derece sığ bir yaftadır. Büyük yıkımların ardından yeni kurulmuş, iktisadi ve teknolojik olarak geri kalmış, üstelik emperyalist ambargo ve abluka altındaki bir ülkede, her şeyin bir anda değişmesini beklemek gerçekçi değildir. Mao dönemi, daha çok, mevcut ve gelecek kuşakların yaşam standartlarını yükselten birçok atılımın gerçekleştirildiği dikkate değer bir toparlanma dönemidir.

Dahası, Mao döneminde ücretsiz olarak sunulan ve halkın refahını doğrudan etkileyen pek çok kamu hizmeti veya temel ihtiyaç maddesi, piyasa yoluyla temin edilen metalar olarak değerlendirilmediği için daha sonraki

⁷⁰ Gao, *Gao Village*, 99-114.

⁷¹ Han, *Kültür Devrimi Hakkında Bilinmeyenler*, 107-137.

⁷² Dwight Perkins ve Shahid Yusuf, *Rural Development in China* (Baltimore ve Londra: Johns Hopkins University Press, Dünya Bankası için, 1984).

GSYİH hesaplamalarında göz ardı edilebilmektedir.⁷⁵ Nihayetinde GSYİH, salt parasal işlemlerle gerçekleşen iktisadi etkinlikleri ölçmektedir. Oysa ki piyasalaşma öncesinde Çin'de ekonominin parasallaşma seviyesi oldukça düşük; parasız yahut yarı-parasız işlemler (karne, fişler, planlı dağıtım, hatta komşular arası yardımlaşma) oldukça yaygındır. Sonuçta, bu gibi parasal olmayan iktisadi etkinliklerin yarattığı hakiki üretim miktarı ve refah GSYİH istatistiklerinin dışında kalmakta; bu durum ise, GSYİH'nin gerçek iktisadi büyüklüğü sistemli olarak eksik göstermesine yol açmaktadır.⁷⁶ Bu açıdan, Çin'in Reform öncesi ve sonrası dönemdeki iktisadi performanslarını yalnızca GSYİH büyüme oranları temelinde değerlendirmek yanıltıcıdır. Benzer şekilde, son kırk küsur yılda 800 milyon Çinlinin piyasa merkezli dönüşüme koşut olarak yoksulluktan kurtarıldığı savı da bir ölçüde kuşkuyla karşılanmalıdır. Nihayetinde bu anlatı, DB'nin 'mutlak yoksulluk sınırı' yaklaşımına dayanmaktadır.⁷⁷ DB'nin mevcut yoksulluk ölçütü, yalnızca (satın alma gücü paritesi [SAGP] üzerinden tanımlanan) parasal 'gelire' dayalı olduğundan, sübvansiyonlar ve ücretsiz kamu hizmetleri gibi parasallaştırılmamış faktörleri hesaba katmamaktadır. Dolayısıyla, yaşam standartları iyileşen ve temel hizmetlere erişimleri daha kolay ve güvenli hâle gelen Maoist Çin'deki geniş halk kitleleri, bugünden geriye dönüp bakıldığında "aşırı yoksul" olarak sınıflandırılmakta ve her on kişiden sekizinden fazlasının gıdasız kaldığı veya açlık sınırında olduğu belirtilmektedir.⁷⁸ Çin'de 1960'lı ve 70'li yıllarda sağlık ve eğitim alanında kaydedilen

büyük gelişmeler göz önüne alındığında, mevcut ölçütleri dosdoğru geçmişe aktarmak ve Çin'de insani kalkınmanın ancak piyasalaşma ve özelleştirmeye birlikte ivme kazandığını iddia etmek son derece aldatıcı olacaktır.⁷⁹ Aksine, Çin'de aşırı yoksulluğun Mao sonrası dönemde, 1990'lı yıllarda piyasa merkezli reformların derinleşmesiyle birlikte kötüye gittiğini ve ancak 2000'li yıllarda kısmen iyileştiğini savunan, DB'nin SAGP temelli 'uluslararası yoksulluk sınırı'ndan (IPL) farklı ölçümlere dayalı güncel çalışmalar mevcuttur.⁸⁰ Aynı DB, henüz 'uluslararası yoksulluk sınırı' belirlemeden çok önce, 1981 yılında Çin'le ilgili raporunda şunları ifade ediyordu:

Çin'in son otuz yıldaki [1949'dan bu yana] en dikkate değer başarısı, düşük gelir gruplarını, temel ihtiyaçlar bakımından diğer yoksul ülkelerdeki emsallerinden çok daha iyi duruma getirmek olmuştur. Hepsi iş sahibidir; gıda tedariki, devletin karne sistemi ile kolektif öz-sigortanın bir karışımı sayesinde güvence altına alınmaktadır; çocuklarının çoğu okula gitmekte, üstelik görece nitelikli eğitim görmektedir; büyük çoğunluğun temel sağlık ve aile planlama hizmetlerine erişimi mevcuttur. Pek çok diğer iktisadi ve toplumsal değişkene bağlı olduğundan, bir ülkedeki gerçek

⁷³ Jean Drèze ve Amartya Sen, *India: Economic Development and Social Opportunity* (Oxford: Clarendon Press, 1995), 59-68.

⁷⁴ Yang Yao, "The Chinese Growth Miracle," içinde Philippe Aghion ve Steven N. Durlauf, der., *Handbook of Economic Growth*, cilt 2A (San Diego: North Holland, 2014), 943-1032, 962-963.

⁷⁵ Diqiucon 9 hao, "Tarih Mao Zedong'un Haklılığını ve Büyüklüğünü Kanıtlamayı Sürdürüyor" [历史在不断证明毛泽东的正确与伟大], *Ütopya İnternet Dergisi* [乌有之乡网刊], 2 Eylül 2018; Engst, "Sosyalist Toplumun Gerçekten İnşası İçin Mücadele."

⁷⁶ Wu Wen ve Yu Hongjun, "Reform ve Dış Açılma Öncesi ve Sonrasında İktisadi Büyümenin Düşük Tahmin Edilmesinin İki Tür GSYİH İstatistiğinden Kaynaklanan Nedenleri" [关于改革开放前后经济增长被低估的两类GDP统计原因], *Mao Zedong ve Deng Xiaoping Teorisi Araştırmaları Dergisi* [毛泽东邓小平理论研究], no. 1 (2022): 89-98, 108.

⁷⁷ Dünya Bankası ve Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Konseyi Kalkınma Araştırmaları Merkezi, *Four Decades of Poverty Reduction in China: Drivers, Insights for the World, and the Way Ahead* (Washington, DC: World Bank Group, 2022).

⁷⁸ Seth Donnelly, *The Lie of Global Prosperity: How Neoliberals Distort Data to Mask Poverty and Exploitation* (New York: Monthly Review Press, 2019), 26-27; Andrew Martin Fischer, *Poverty as Ideology: Rescuing Social Justice from Global Development Agendas* (Londra: CROP ve Zed, 2018), 34-35.

yoksulluğun kapsamının muhtemelen en iyi göstergesi olan yaşam beklentisi, kişi başı geliri Çin seviyesindeki bir ülke için ... olağanüstü yüksektir.⁸¹

Son Söz

Günümüzde, Çin'in resmî tarih yazımı, 'Yeni Çin'in tarihindeki bütün olayları bir yapbozun birbirine kenetli parçaları gibi ele almakta; yapboza uymayan parçalar ise çoklukla göz ardı edilmektedir. Devrim ve devrim sonrası inşa tarihini ele alan çok sayıda popüler dönem dizisi ve filminde, Parti ve devlet yöneticileri, genellikle, her zaman oydaş ve hep birlikte hareket eden bir seçkinler grubu olarak resmedilmektedir. *Halkın Günlüğü* gazetesinin WeChat sosyal medya hesabında 1 Temmuz 2021'de yayımlanan bir çizgi öykü, söz konusu tarih yazımı yaklaşımının belirgin bir örneğidir. ÇKP'nin yüz yıllık tarihsel panoramasını sunmayı hedefleyen bu 'resimli kitapçık' (*图鉴 tujian*), Parti ve devlet tarihindeki bazı önemli kilometre taşlarını kasıtlı olarak atlamakta; örneğin, Mao dönemindeki kitle hareketlerine, sanki hiç yaşanmamışçasına, değinmekten kaçınmaktadır. Çizgi öykü, 1949 sonrası Çin tarihini, neredeyse her şeyi öngörebilen, kadir-i mutlak bir Parti-devletin önderliği altında gönüllü olarak birleşen, uyumlu, homojen bir ulus tarafından elde edilen bir dizi iktisadi, teknolojik, bilimsel, askeri ve diplomatik başarı ile nitelenen pürüzsüz bir dönem olarak tasvir etmektedir.⁸² Çatışmalardan uzak ve daima

istikrarlı bir toplum kavrayışı, kuşkusuz, Çin'in piyasa merkezli dönüşümüne uygundur. Nihayetinde kitle seferberliklerinin ve yoğun siyasal çatışmaların yarattığı 'öngörülemezliklerle' dolu bir ülke, sermaye açısından cazip bir yatırım alanı olmayacaktır.

Bu makalede ele alındığı üzere ÇHC, ilk otuz yılında, gerek iktisadi gerekse insani kalkınma açısından önemli kazanımlar elde etmiştir. Şüphesiz, bahse konu olan bir tür asr-ı saadet değil, sancılı bir süreçtir. Mao döneminde, zorlu başlangıç koşulları, ülkenin yoğun bir ambargo altında olması, doğal afetler, ulusal ve yerel ölçekte Parti ve devlet yöneticileri arasındaki anlaşmazlıklar ve siyasa hataları gibi pek çok farklı sebeple söz konusu kalkınma sürecini baltalayan ve yer yer trajik sonuçlara yol açan çeşitli gelişmeler de yaşanmıştır. Bunların en bilineni ve anti-komünist yazında sık sık istismar edileni, Büyük İleri Atılımı (BİA) takip eden 'üç zorlu yıl'dır (三年困难 *san nian kunnan*). Sosyalizmin 'insan doğasına aykırı' olduğunu ispat etmek adına BİA nedeniyle 'on milyonlarca ölümden' söz eden anti-komünist yazının temelsizlik ve tutarsızlıklarını ortaya koyan dişe dokunur ve hatırı sayılır eleştirel bir külliyat, anaakım kaynaklarca genelde göz ardı edilse de, mevcuttur.⁸³ Aynı şekilde, söz konusu abartılı çıkarım ve iddiaların reddi, 'üç zorlu yılda' Çin halkının yaşadığı ciddi kayıpların topyekûn inkârı anlamına da gelmemektedir. Eleştirel Çin uzmanları Benton ve Lin'in belirttikleri üzere, Hitler'in "Yahudi sorunu" için bulduğu "nihai çözüm" olarak altı milyon

⁷⁹ Fischer, *Poverty as Ideology*, 34-35; Seth Michael Donnelly, "Imperialism, the Mismeasurement of Poverty and the Masking of Global Exploitation," içinde Zak Cope ve Immanuel Ness, der., *The Oxford Handbook of Economic Imperialism* (New York: Oxford University Press, 2022), 333-353, 342.

⁸⁰ Yakın tarihli önemli bir çalışma için bkz. Dylan Sullivan, Michail Moatsos ve Jason Hickel, "Capitalist Reforms and Extreme Poverty in China: Unprecedented Progress or Income Deflation?," *New Political Economy* 29, sayı 1 (2024): 1-21.

⁸¹ Dünya Bankası, *China: Socialist Economic Development*, iii.

⁸² Halkın Günlüğü, *Yüz Yılın Resimli Kitapçığı* [百年图鉴], 1 Temmuz 2021.

⁸³ Döneme ilişkin abartılı ölüm oranlarının temelsizliğine ve bunların hesaplanmasında sıkça (ve kısmen kasten) yapılan yöntemsel yanlışlara ilişkin Çin kaynaklı nitelikli çalışmalara örnek olarak bkz. Yang Songlin 杨松林, *Nihayetinde Birileri Gerçeği Söylemeli: "30 Milyon İnsanın Açlıktan Ölümü" Üzerine* [总要有有人说真相——关于“饿死三千万”] (Haikou: Nanhai Chuban Gongsı, 2013). [Bu çalışmanın İngilizce çevirisi 2021'de yayımlanmıştır.]; Sun Jingxian, "Population Change during China's 'Three Years of Hardship,' 1959-1961," *Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations: An International Journal* 2, sayı 1: 453-500; Sun Jingxian 孙经先, "'36 Milyon Kişinin Açlıktan Öldüğü' Yönündeki Büyük Yanılgı Nasıl Ortaya Çıktı?" ["饿死3600万"的重大谬误是怎样产生的?], 26 Şubat 2014. Çinli olmayan eleştirel araştırmacıların bazı çalışmaları için bkz. Joseph Ball, "Did Mao Really Kill Millions in the Great Leap Forward?" 21 Eylül 2006; Utsa Patnaik, "On Famine and Measuring 'Famine Deaths,'" içinde J. B. Sujata Patel ve Krishna Raj, der., *Thinking Social Science in India: Essays in Honour of Alice Thorner* (New Delhi: Sage Publications, 2002), 46-68; Utsa Patnaik, "Revisiting Alleged 30 Million Famine Deaths during China's Great Leap," 26 Haziran 2011.

Yahudiyi bile isteye katlettiği “kasıtlı bir barbarlık” olan Holokost ile, Çin’in uluslararası tecrit ve askeri kuşatma koşullarında sınai ve tarımsal üretimini çarpıcı bir şekilde hızlandırmaya yönelik bir hamle olan, fakat gerek nesnel koşullar gerekse birtakım öznel hatalar yüzünden beklenmeyen sonuçlara yol açan BİA politikasını kıyaslamak ve Mao’yu “Çin’in Hitler’i” ilan etmek, “üzüntü verici bir ahlâksal eğilim ve tarihsel muhakeme eksikliği”ni ortaya koymaktadır.⁸⁴

Son tahlilde, Maoist Çin’in dikkat çekici kalkınma deneyiminin, durağan bir toplumdan ziyade muazzam siyasal gelgitler içinde gerçekleştiği unutulmamalıdır. Mao’nun hayatta olduğu 1949-76 dönemi, yekpare bir bütün değil, farklı tarihsel uğraklarda, farklı toplumsal sınıf ve tabakaları temsil eden kişi ve/veya grupların, farklı düzeylerde (ulusal ve yerel ölçeklerde, hatta tek tek komün ve iş yerlerinde) siyasa yapım ve uygulama süreçlerine egemen oldukları; birbirleriyle rekabete ve hatta sıcak çatışma içine girdikleri; birbirinden farklı, dahası birbirine taban tabana zıt politikaları hayata geçirdikleri; son derece sancılı ve siyasal açıdan oldukça hareketli bir dönemdir. Bu yüzden ‘Mao dönemi’ olarak anılan tarihsel süreçte, ne Çin’de yaşanan her olumlu gelişme yalnızca Mao’nun şahsına mal edilebilir ne de bu döneme ilişkin olumsuz olan her şey yalnızca Mao’nun eseridir.⁸⁵ Açıktır ki böylesi bir anlatı, mevcut ÇKP’nin resmî tarih yazımıyla olduğu kadar, Mao döneminde ülkenin kaderinin iktidar budalası, megaloman ve çılgın bir diktatörün iki dudağı arasında olduğu yönündeki klişe, kaba anti-komünist burjuva tarih yazımıyla da çelişmektedir.

Dolayısıyla, Çin’de Reform öncesi dönemde egemen olan ‘sınıf mücadelesi’ temelli tarih yazımı yaklaşımının, yer yer sınıf mücadelesini bayağılaştıran (vulgarize eden)

yönlerini göz ardı etmemek kaydıyla, Mao dönemini incelemek için verimli bir yöntem bilimsel (*metodolojik*) araç sunduğu ileri sürülebilir. Bu yaklaşım, bütün ÇKP tarihini “iki-çizgi mücadeleleri” (两条路线斗争 *liang tiao luxian douzheng*) tarihi olarak ele almakta; bu mücadelelerin ise doğrudan toplumdaki sınıf mücadelesinin ve “yeni toplum” ile “eski toplum” arasındaki mücadelenin bir yansıması olduğunu öne sürmektedir.⁸⁶

Maoist Çin’in iktisadi ve insani kalkınma tecrübesi, anaakım ve anti-komünist yazında iddia olunanın aksine, ‘yeni toplum’ arayışındaki güçlerin siyasa yapım ve uygulama süreçlerinde söz sahibi ve yer yer baskın oldukları bir geçiş toplumunun da, ‘insan doğasına aykırı’ olmak bir yana, üretim ilişkilerinin yanı sıra üretici güçleri de pekâlâ (ve hatta kapitalist-emperyalist dünya ekonomisinden ‘kopamayan’ az gelişmiş ülkelerden çok daha hızlı ve istikrarlı bir şekilde) geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Çin deneyimi, sosyalizmin 20. yüzyılda *başarısız* olmadığına parlak bir kanıttır. Aksine, Çin’in 1970’lerin sonlarından itibaren kapitalist-emperyalist dünya sistemiyle ihtiyatlı ve aşamalı bir şekilde yeniden bütünleşirken siyasal bağımsızlığını koruyarak sistemin içinde merkezî fakat ayrıksı bir konum elde edebilmesini olanaklı kılan dahi, ironik bir şekilde, ülkenin sosyalist geçmişi olmuştur. Maoist Çin’in kalkınma başarısı, sınıflı topluma alternatif bir uygarlık arayışında olan toplumsal ve siyasal güçlerin, 20. yüzyıl sosyalizminin eksiklik ve hatalarını eleştirmekten geri kalmaksızın, egemen sınıfların ideolojik söylemi ve baskın anlatı karşısında sosyalizmin elle tutulur, somut bir seçenek olduğunu savunabilmelerine olanak tanıyan güçlü bir dayanaktır. •

⁸⁴ Gregor Benton ve Lin Chun, “Introduction,” içinde Gregor Benton ve Lin Chun, der., *Was Mao Really a Monster? The Academic Response to Chang and Halliday’s Mao: The Unknown Story* (Londra ve New York: Routledge, 2010), 1-11, 10-11.

⁸⁵ Mobo Gao, Lin Chun ve Baohui Xie, “In Lieu of an Introduction—Debates on the Great Leap Forward: The Significance of a Reassessment,” içinde Yang Songlin, *Telling the Truth: China’s Great Leap Forward, Household Registration and the Famine Death Tally*, çev. Baohui Xie (Singapur: Palgrave Macmillan, 2021), vii-xxxii, viii.

⁸⁶ “Parti Hakkında Temel Bilgiler” Yazı Kurulu, *Parti Hakkında Temel Bilgiler* [党的基础知识] (Şanghay: Şanghay Halk Yayınevi, 1974), 34-36.

Kaynak: ONURCAN ÜLKER, Textum Dergi, 25 Temmuz 2026. <https://textumdergi.net/siyonizm-ile-nazizm-karsilastirmasi-sadece-bir-retorik-mi> Bu PDF, metnin kişisel okuma için 23 Ekim 2026 tarihinde yeniden dizilmiş bir kopyasıdır. Metnin ve görsellerin hakları sahiplerine aittir.